

Vlees eten in de islamitische traditie

Een verkennend rapport van
Stichting Dier & Recht

Inhoud	
Samenvatting	3
De islam en de omgang met dieren	5
Inleiding	5
De relatie tussen mens en dier: goed rentmeesterschap	5
De behandeling van vee	7
Het doden van dieren.....	9
De rituele slacht.....	10
Halal: meer dan ritueel slachten	11
De productie van halal vlees in Nederland.....	13
De slachterij.....	13
Slagers	14
Supermarktketens	14
Certificering slecht gecontroleerd	14
Casus: Jumbo	15
De naleving van halal voorschriften in de Nederlandse vee-industrie	16
Enquête.....	19
Vleesconsumptie onder moslims.....	19
Kennis en consumptie van halal vlees.....	20
Kennis en consumptie van biologisch vlees	21
Dierenwelzijn belangrijk voor moslims	22
Interviews	24
Conclusies en aanbevelingen.....	29
Verantwoording.....	31
Colofon.....	32

Samenvatting

In de islamitische geschriften wordt veel aandacht besteed aan dieren en aan aspecten van wat wij tegenwoordig 'dierenwelzijn' noemen. Dieren die bestemd zijn om als voedsel te dienen moeten goed behandeld worden en een natuurlijk leven leiden. Ze moeten bovendien op respectvolle en pijnloze wijze worden geslacht. Wordt aan die eisen voldaan, dan is hun vlees halal (rein) en mogen moslims het eten.

Halal heeft in Nederland bij niet-moslims een slechte naam, omdat de term vrijwel altijd geassocieerd wordt met ritueel (onverdoofd) slachten. Onverdoofd slachten is binnen de islam echter geen harde eis, zolang de verdoving maar omkeerbaar is en de handeling het dier geen stress of pijn bezorgt. Omkeerbaarheid van verdoving is voor moslims van groot belang, aangezien het verboden is om dieren te slachten die al dood zijn. Het eten van een niet door de slacht gestorven dier is haram (onrein). Verschillende organisaties van moslims delen het standpunt dat verdoving onder bepaalde voorwaarden toelaatbaar is. Er is al halal vlees op de markt van dieren die voor de slacht bedwelmd zijn.

In dit rapport wordt ook het leven van de dieren voor de slacht belicht, een aspect waar tot nu toe in Nederland weinig tot geen aandacht aan is besteed. Zo spelen in de islam rentmeesterschap en respect voor de schepping een belangrijke rol. De mens staat weliswaar boven het dier, maar juist deze positie brengt verantwoordelijkheid met zich mee voor een zorgvuldige en fatsoenlijke behandeling van dieren, ook als het gaat om vee. De geraadpleegde islamdeskundigen betwijfelen ten zeerste of de vee-industrie met dit rentmeesterschap te rijmen valt.

Uit een enquête van Stichting Dier & Recht onder ruim honderd moslims, onder wie deskundigen, blijkt dat zij dierenwelzijn belangrijk vinden en dat zij zich daarvoor verantwoordelijk voelen, maar dat inzicht wordt meestal niet in verband gebracht met de aanschaf en consumptie van vlees. De ondervraagde moslims weten dat dieren ritueel geslacht moeten worden. Vaak weten ze echter niet precies wat dit inhoudt. Dat de slacht slechts een onderdeel van halal vormt en dat ook het leven dat aan de slacht vooraf gaat bepalend zou moeten zijn voor de kwalificatie 'halal', is nog nauwelijks bekend.

Mohammed Cheppih, oprichter en imam van de Poldermoskee, noemt veel van het vlees dat nu als halal verkocht wordt onrein, vanwege de slechte levensomstandigheden van de dieren. Dr. Ghaly van de vakgroep Islamitische Studies van de Universiteit Leiden noemt dit vlees 'afkeurenswaardig'. De literatuur bevestigt het beeld dat de vee-industrie niet voldoet aan de islamitische normen en dat industrievlees niet halal kan zijn. Vlees kan eigenlijk alleen als halal worden beschouwd, zo stellen ook belangengroepen als de Groene Moslims en Halal Correct, wanneer het afkomstig is van dieren uit de biologische veehouderij. De gemiddelde moslimconsument is zich hiervan echter niet bewust. Men weet niet wat biologisch is of waarom het belangrijk zou zijn.

Biologisch halal is nu alleen verkrijgbaar via een kleinschalig particulier initiatief van de Groene Moslims. Er zijn wel initiatieven om het op de markt te brengen. Om de consument te bereiken is een extra kennisslag nodig, stellen de geraadpleegde moslimdeskundigen. Gelovige moslims moeten zich er niet alleen van bewust worden wat hun geloof op dit gebied voorschrijft, maar ook hoe vlees in de

praktijk wordt geproduceerd.

Dier & Recht wil graag een bijdrage leveren aan het proces van bewustwording dat door Halal Correct zo mooi is verwoord als 'halal in beweging'. Om te beginnen is een verkennend literatuur- en veldonderzoek gedaan om de situatie in Nederland in kaart te brengen, en daarbij zijn gedeelde doelstellingen ontdekt.

Als de moslimgemeenschap – die meer dan één miljoen mensen telt - bewuster vlees gaat consumeren, zou dit een enorme impuls kunnen zijn voor de biologische veehouderij.

De islam en de omgang met dieren

Inleiding

De Islam is in de 7e eeuw van onze jaartelling ontstaan toen God aan Mohammed de Koran openbaarde. De Koran bestaat uit 114 sūras of hoofdstukken, onderverdeeld in verzen, en is oorspronkelijk geschreven in het Arabisch. De teksten zijn niet altijd eenvoudig te interpreteren; vandaar dat moslimgeleerden al in de 8^e eeuw begonnen met het opschrijven en bestuderen van de woorden en daden van de profeet Mohammed. Deze verhalen worden hadiths genoemd.¹ Een hadith is een via betrouwbare zegslieden overgeleverde weergave van wat de profeet heeft gezegd, gedaan en al dan niet heeft goedgekeurd, en biedt een leidraad voor gelovigen in hun dagelijks leven.

Moslams oriënteren zich in sterke mate op hun heilige teksten en op de interpretaties die hun religieuze leidsmannen hieraan geven. Sommige uitleggers blijven zo dicht mogelijk bij de letterlijke tekst, anderen stellen dat de teksten van Mohammed in zijn tijd en omgeving begrepen moeten worden - hij leefde te midden van nomaden in een wereld waarin dieren een heel andere rol speelden dan in de moderne westerse samenleving. Volgens Al-Hafiz Basheer Ahmad Masri, auteur van het boek *Animals in Islam*², moeten de oorspronkelijke geschriften in de huidige tijd anders gelezen worden. Wat zou de profeet Mohammed, als hij nu zou leven, vinden van de vee-industrie? Dat is volgens Masri de vraag die moslims zich bij de consumptie van halal vlees moeten stellen.³

Dierenwelzijn staat bij de islamitische geestelijkheid niet in het middelpunt van de belangstelling. Dat is de reden waarom Richard Foltz, zelf geen moslim, een boek heeft geschreven over de plaats van dieren in de islamitische traditie. De enige bij ons bekende, erkende islamitische deskundige die zich grondig heeft verdiept in het onderwerp is voornoemde Basheer Ahmad Masri. Zijn oorspronkelijk in 1989 gepubliceerde boek wordt nog steeds veel geciteerd.⁴

De relatie tussen mens en dier: goed rentmeesterschap

Dieren worden binnen het islamitische geloof gezien als gelovigen, als moslims.⁵ Dieren hebben eigen belangen en een waarde die los staat van hun eventuele waarde voor de mens.⁶ De aarde is

¹ Ontleend aan de inleiding en hoofdstuk 1 van Foltz. Richard C. Foltz is docent bij de afdeling godsdienstwetenschappen aan de Concordia Universiteit in Canada. Zijn boek *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures* is een goed toegankelijk en prettig leesbaar boek over de plaats van dieren in de islamitische wereld.

² Dr. Al-Hafiz Basheer Ahmad Masri was imam van de moskee van Woking in Engeland, indertijd de belangrijkste moskee in Europa. 'Al-Hafiz' noemt men mensen die de volledige Koran uit het hoofd kennen. Masri is in 1992 overleden.

³ Masri p. 16/26, 27; 26/43, 44.

⁴ Het boek is in 2007 door The Islamic Foundation in samenwerking met Compassion in World Farming opnieuw uitgebracht onder de titel *Animal Welfare in Islam*. De tekst is niet gewijzigd, alleen ontbreken er twee hoofdstukken (over het varken en over de islamitische slachtmethode). Verwijzingen naar Masri zijn 'dubbel' genoteerd: het eerste paginanummer verwijst naar de oorspronkelijke uitgave uit 1989, het tweede naar de uitgave uit 2007. De nummers van de noten zijn hetzelfde gebleven.

⁵ Masri p. 11, 12/19.

⁶ Foltz 2006, p. 4.

niet slechts geschapen voor de mens, maar voor alle levende wezens (Koran 55:10).⁷ Dieren hebben recht op hun deel van natuurlijke hulpbronnen als voedsel en water. In de christelijke traditie wordt ervan uitgegaan dat dieren, in tegenstelling tot mensen, geen ziel hebben. In de islamitische traditie wordt dieren wel een ziel toegedacht, al is deze ziel niet zonder meer vergelijkbaar met de menselijke ziel.⁸ Zo hebben volgens de meeste moslims dieren geen eeuwige ziel en vergaan ze na de dood tot stof, daar waar de ziel van de mens ook na de dood blijft voortleven, hetzij in de hemel, hetzij in de hel.

Mensen onderscheiden zich van het dier doordat ze bewust kunnen handelen. Soms wordt ook als onderscheidende factor genoemd het feit dat de mensen taal kennen. De mens staat in die zin boven het dier. Uit verzen over gedomesticeerde dieren die bij nomaden een belangrijke rol spelen, zoals kamelen, blijkt echter hoe afhankelijk de mens is van die dieren. Deze dieren zijn door God geschapen om de mens van dienst te zijn.

"En kuddedieren heeft Hij geschapen waarin gij warmte en nuttigheden hebt en waarvan gij eet" (...). En zij dragen uw lasten naar een streek die gij niet zoudt bereiken dan met vermoeienis van uw eigen lichaam (...). En ook paarden, muil dieren en ezels opdat gij ze kunt berijden en om daarmee sier te maken" (Koran 16:5-8).

Het rentmeesterschap van de mens voor de schepping en voor de dieren is, veel meer dan in de christelijke traditie, een terugkerend thema. In de verzen 6:165 en 35:39 van de Koran staat te lezen: "Hij is het die u gemaakt heeft tot stedehouders op aarde".

Volgens Masri moet deze rol serieus genomen worden. Zij die deze rol niet vervullen zullen tot 'het laagste van het lage' worden teruggebracht.⁹

Masri zegt over het rentmeesterschap: *De heerschappij van de mens over dieren, in de waarlijk islamitische betekenis, berust op een patriarchaal gezag, op een akkoord waarbinnen de pater familias leiding geeft aan het gezin met strakke hand en vaderlijke liefde. De heilige profeet Mohammed zegt het als volgt: Alle schepselen behoren tot de grote familie van God en Hij houdt het meeste van diegenen die goed zijn voor Zijn familie.*¹⁰

Een voorbeeld van een verantwoordelijke omgang met dieren uit de hadits is: *Ik (Aisha) reed op een weerspannige kameel en was nogal ruw. De profeet zei tegen mij: "het betaamt de dieren zachtvaardig te behandelen".*¹¹

Een goed en zachtvaardig rentmeester zal beloond worden. De profeet Mohammed heeft gezegd: *"Hij die medelijden heeft met (zelfs maar) een mus en zijn leven spaart, voor hem zal God genadig zijn op de Dag des Oordeels".*¹²

⁷ De Koran (vertaling J.H. Kramers, 1992). Uitgeverij Maarten Muntinga: Amsterdam. Zie ook Foltz 2006, p. 15 noot 28. Wij hebben geprobeerd zoveel mogelijk te verwijzen naar bronnen die gezaghebbend zijn voor wat Foltz 'the mainstream' noemt (p. 3), de soennitische islam waartoe verreweg de meeste (ook Nederlandse) moslims behoren, rechtstreeks of via de secundaire literatuur, met name Masri en Foltz. Zie ook de verantwoording.

⁸ Foltz 2006, p. 6.

⁹ Masri p. 3/5; Koran 95:5.

¹⁰ Masri p. 4/7.

¹¹ Masri p. 7/35, noot 38 en Foltz 2006, p. 20; vergelijk Sahih Muslim 32:6275.

¹² Verteld door Abu Umama, overgeleverd door Al-Tabarani; Bogaert 2004, 3.2; vergelijk Foltz 2006, p. 20 noot 58, Sunan Nisa'i 7:206, 239.

Toen de profeet werd gevraagd of liefdadigheid, ook jegens de dieren, beloond wordt door God, antwoordde hij: *"ja, er is beloning voor daden van liefdadigheid tegenover elk levend wezen"*.¹³

Wie de dieren hun deel niet geeft, of ze niet goed behandelt, zal daar spijt van krijgen. Zo is er een hadith waarin de profeet vertelt dat een kameel zich bij hem beklaagd had dat hij door zijn eigenaar te zwaar belast werd en niet voldoende te eten kreeg, waarop de profeet de eigenaar van de kameel aansprak:

*De profeet zei: "Wiens kameel is dit?" Een jonge man van de Anser kwam en sprak: "Het is de mijne, Apostel van God." De profeet antwoordde: "Vrees jij God niet omtrent dit dier dat God je in bezit gegeven heeft? Hij heeft bij mij geklaagd dat jij hem hongerig houdt en hem zwaar belaadt, wat hem vermoeit."*¹⁴

De profeet vertelde zijn gezellen over een vrouw die naar de hel gestuurd zou worden omdat zij een kat zonder eten had opgesloten en hem ook niet de vrijheid had gegeven om zichzelf te voeden, zodat hij dood ging.¹⁵

Een prostituee die een door dorst uitgeputte hond te drinken gaf werd door God juist vergeven.¹⁶

Ook zijn er in de hadiths verschillende versies te vinden van een verhaal over een door dorst gekwelde man die een hond modder zag eten - uit herkenbare, hevige dorst. "Daarop nam de man een schoen, vulde die met water en bleef bijgieten tot de dorst van de hond gelest was. God keurde deze daad goed en liet hem het Paradijs binnen."¹⁷

Het rentmeesterschap, de verantwoordelijkheid voor onder andere dieren keert ook terug in de interviews. Zo zegt dr. Mohammed Ghaly¹⁸: *"Het is onderdeel van het geloof dat je goed bent voor andere schepsels. Niet alleen voor mensen maar ook voor dieren."* Professor Ruud Peters stelt: *"Er is veel aandacht voor dierenwelzijn in de Koran, formeel gezien zijn mensen verantwoordelijk voor de zorg voor dieren"* en Ben Ali-Salah wijst op een belangrijk punt: *"Wij hebben van God de hersenen, de moraal en de instrumenten gekregen om goed te doen." Als je daar niet goed mee omgaat word je gestraft, ben je geen goed mens."*

De behandeling van vee

De uitoefening van het rentmeesterschap is met andere woorden een verplichting voor moslims. Er bestaat weinig twijfel over dat deze rol door de mens ten aanzien van de dieren in de vee-industrie niet goed wordt vervuld. Daarover bestaat consensus bij deskundigen en auteurs. De moslimconsument zal dit, mits goed geïnformeerd, waarschijnlijk beamen.

¹³ Verteld door Abu Huraira, Sahih Bukhari 3:40:551, 8:73:38 en Sahih Muslim; geciteerd in Masri, p. 28/46, noot 55.

¹⁴ Abu Dawud. Abdullah bin Ja'far, Boogaert 2004, 3.5; vergelijk Foltz 2006, p. 23 noot 65.

¹⁵ Verteld door Abdullah bin 'Omar, Sahih Muslim 26:5570, 32:6345; Sahih Bukhari 3:40:553.

¹⁶ Verteld door Abu Huraira, Sahih Bukhari 4:54:538; Sahih Muslim 26:5578, 5579.

¹⁷ Verteld door Abu Huraira. Sahih Bukhari 1.4:174, 3:40:551, 3:43:646; Sahih Muslim 26:5577; Muwatta Malik 49:10:23.

¹⁸ Zie de interviews verderop in dit rapport.

In de religieuze geschriften zijn teksten te vinden, die suggereren dat de islam met betrekking tot 'landbouwhuisdieren' zeer vooruitstrevend was. Masri stelt in zijn boek dat het toebrengen van schade aan dieren verboden is.¹⁹ Deze stelregel is op veel plaatsen terug te vinden. Voor een goede behandeling van vee worden ook meer concrete voorschriften gegeven, zoals het verplicht delen van water met dieren.

Foltz citeert uitgebreid een (soennitische) juridische verhandeling van 'Izz al-din ibn 'Abd al-salam al-Sulami uit de 13^e eeuw van onze jaartelling. Iemand die vee houdt is verplicht tijd en geld te besteden aan de verzorging van zijn dieren, zelfs als ze ziek of oud zijn en hem niet langer tot nut. De dieren moeten beschikken over een rustplaats en over een drinkplaats; rust- en drinkplaatsen moeten regelmatig schoongemaakt worden. De dieren moeten worden beschermd tegen letsel en schade veroorzaakt door soortgenoten of andere dieren.²⁰

Het is verboden dieren pijn te berokkenen, hen overmatig te belasten, op dieren te jagen voor de sport, dieren met elkaar te laten vechten, hen tijdens de paartijd niet de mogelijkheid te geven om te paren, jong en moeder te scheiden, dieren op te sluiten zonder voedsel, op dieren te experimenteren en hen emotionele schade toe te brengen.²¹

Jabir vertelde dat God's Apostel verbood dieren in het gezicht te slaan of hen in het gezicht te (brand)merken... Dezelfde gezel van de Heilige Profeet rapporteerde dat de Profeet, toen er eens een ezel langsliep die in zijn gezicht gebrandmerkt was, zei: "God vervloeke diegene die de ezel gebrandmerkt heeft".²²

Abdullah ibn Omar heeft overgeleverd dat de profeet heeft gezegd: "Het is een grote zonde voor de mens om dieren die in zijn macht zijn, gevangen (in kooien) te houden".²³

Toen de Profeet in 622 naar Medina emigreerde kwam hij in aanraking met de gewoonte om de bulten van kamelen en de vetstaarten van schapen af te snijden en als voedsel te gebruiken. Zo had men te eten zonder dat de dieren stierven. Om de begeerte naar dit voedsel uit te bannen, verklaarde hij dat het verboden was om aldus verkregen vet te consumeren.²⁴

In een hadith verduidelijkt de profeet Mohammed dat ook opzettelijke *psychische* mishandeling afgekeurd dient te worden:

We waren op reis met de Apostel van God toen hij even weg ging. Gedurende zijn afwezigheid zagen we een vogel met haar twee jongen, en wij namen de twee jongen weg. Toen de Profeet terugkeerde cirkelde de moedervogel boven ons in de lucht, met haar vleugels slaande van smart. De Profeet zei

¹⁹ Masri p. 5/9.

²⁰ Foltz 2006, p. 34. Foltz citeert uit Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge 2000.

²¹ Bogaert 2004; Foltz 2006, p. 20, p. 34; Van Bommel 1993. Abdulwahid van Bommel was directeur van de Nederlandse Moslim Omroep. Nu is hij docent geestelijke verzorging en schrijver.

²² Gemeld door Jabir bin Abdullah Sahih Muslim; geciteerd in Masri p. 20/34, noot 32. Vergelijk Sahih Bukhari 7:67:449.

²³ Van Bommel 1993, 21.

²⁴ Van Bommel 1993, 18. Vergelijk Masri p. 20, 21/34, 35 nt 33; Foltz p. 14, noot 22 (Tirmidhi, 1480).

daarop: "Wie heeft de gevoelens van deze vogel gekwetst door haar jongen af te nemen? Geef haar haar jongen terug".²⁵

Ook het aanpassen van een dier aan de wensen van de mens is verboden. *De profeet zei: "Scheer de voorlok van een paard niet weg, want er is waardigheid verbonden aan deze voorlok; noch de manen, want ze beschermen hem, noch zijn staart, want die is zijn vliegenmepper".*²⁶

Linda Bogaert stelt dat de islamitische geschriften niet alleen een aantal vrij concrete voorschriften voor de behandeling van dieren bevatten, maar zelfs een zeer uitgebreid stelsel van *dierenrechten*.²⁷ In de nieuwe editie van het boek van Masri²⁸ staan 'animal rights' nog steeds tussen aanhalingstekens, en wat Bogaert 'rechten' noemt komt ook eerder overeen met de bekende 'vijf vrijheden' die in de Europese Unie gelden als uitgangspunt voor regelgeving omtrent dierenwelzijn. Ook op de site van Halal Correct wordt aan deze vijf vrijheden gerefereerd.²⁹

De opvallende overeenkomsten tussen de islamitische leer over dieren en deze twintigste-eeuwse min of meer wetenschappelijk onderbouwde ideeën verdienen zeker nader onderzoek.

Het doden van dieren

De islamitische geschriften schrijven ook de voorwaarden voor het doden van dieren voor. Zo is het één van de hoofdzonden om een dier te doden zonder geldige reden. "Vermijdt de zeven afschuwelijke dingen (hoofdzonden): polytheïsme (veelgoderij), magie, het doden van ademende wezens! wat God verboden heeft behalve voor rechtmatige redenen".³⁰

Abu Huraira noteerde dat de profeet Mohammed een voorval aanhaalde dat een andere profeet was overkomen. Die profeet was gebeten door een mier en in zijn boosheid beval hij dat het hele mierenest uitgeroeid moest worden. Daarop wees God deze profeet terecht met de volgende woorden: "Omdat één mier jou gestoken heeft, heb jij een volledige gemeenschap die mij verheerlijkte uitgeroeid".³¹

Om die reden is de jachtsport niet toegestaan, maar ook het doden van een dier alleen voor de huid is verboden. De heilige profeet Mohammed verbood het gebruik van huiden van wilde dieren.³² Alleen als men honger heeft is het gerechtvaardigd een dier te slachten en dan mag de huid wel worden gebruikt.

De islam keurt het doden van dieren omwille van hun vlees niet af. Vlees speelt in veel moslamsamenlevingen een belangrijke rol, vegetarisme komt niet of nauwelijks voor. In de Koran

²⁵ Verteld door Abdul Rahman bin Abdullah bin Mas'ud. Sahih Muslim; geciteerd in Masri p. 29/49, noot 62; vergelijk Abu Dawud 14:2669.

²⁶ Verteld door 'Utbah ibn Farqad Abu Abdillah al-Sulami. Abu Dawud; geciteerd in Masri p. 21/36, noot 40.

²⁷ Bogaert 2004, p. 2. Linda Bogaert was werkzaam bij het Centrum voor Islam in Europa. Haar artikel *Dierenrechten in de Islam* is het resultaat van langdurige studie. Het wil aan de hand van een uitdieping van de plaats van de dierenwereld in de islam een aanzet geven om gesprekken over de islam te verbreden en te verdiepen (voorwoord).

²⁸ Masri 2007, p. 25.

²⁹ <http://www.halalcorrect.com/articles/halalinbeweging/33/1/>.

³⁰ Verteld door Abu Huraira. Masri p. 27/46, noot 51 en 52; vergelijk Sahih Muslim boek 1 hoofdstuk 39.

³¹ Sahih Bukhari 4:54:536 en Sahih Muslim 26:5567-5569.

³² Verteld door Abu Malik op gezag van zijn vader, Abu Dawud, Tirmidhi.

wordt vlees als één van de hemelse plezieren gepresenteerd. Het vers “En Wij voorzien hen rijkelijk van ooft en vlees wat zij maar verlangen” (Koran 52:22) bevestigt de voorname rol van vlees. Omdat vlees duur is en gezien wordt als een hemels plezier, wordt het vaak weggegeven in het kader van liefdadigheid, bijvoorbeeld tijdens het Offerfeest. Worden mensen uitgenodigd voor het diner en wordt er geen vlees aangeboden, dan zal dit hoogstwaarschijnlijk als weinig gastvrij gezien worden.³³

De rituele slacht

In de islamitische traditie is het de gewoonte op rituele wijze te slachten, waarbij het dier zonder verdoving de hals wordt doorgesneden. Deze methode wordt in deze traditie als een vrij pijnloze manier van doden gezien. Dit is in overeenstemming met een duidelijke uitspraak van de profeet Mohammed: “*Als u genoodzaakt bent te doden doe het dan zonder pijniging*”.³⁴

Over de vraag of het slachten zonder verdoving inderdaad pijnlozer is, zijn de meningen zowel binnen als buiten de islamitische wereld verdeeld.³⁵ Het moge duidelijk zijn dat Dier & Recht een gegarandeerd pijnloze slacht voorstaat. De meeste slacht, zowel verdoofd als onverdoofd, is verre van pijnloos en dat vindt zijn oorzaak met name in de enorme snelheid waarmee dieren (verdoofd en) geslacht worden. Kippenslachterijen waar 20.000 kippen per uur gedood worden, vormen geen uitzondering.

Er is, ook binnen de moslimgemeenschap, veel verwarring over wat ritueel slachten precies inhoudt. Belangrijk is dat het dier door een diepe incisie met een scherp mes in de keel wordt gesneden. De slacht moet worden uitgevoerd door een volwassen moslim die voor het slachten ‘bismillah’ (“in de naam van God”) uitsprekt. Men moet deze aanroeping uitspreken omdat al het leven heilig is en dieren nooit zonder goede reden gedood mogen worden. Reden dat het dier geslacht wordt door middel van een messnede is dat het dier dan uitbloedt terwijl het nog in leven is, waardoor zoveel mogelijk bloed het lichaam verlaat.³⁶

Het psychische welzijn van dieren tijdens de slacht wordt ook gewaarborgd. Zo mag men een dier niet laten wachten voordat het gedood wordt, mag het niet vastgebonden worden³⁷, mag het de voorbereidingen die voor de slacht getroffen worden niet zien en mag het dier niet in het bijzijn van andere dieren worden gedood. Dit om de gevoelens van de andere dieren niet te kwetsen.³⁸ Tenslotte moet worden gewacht tot het dier volledig dood is voordat men in het vlees mag snijden.³⁹ Bij de huidige slachtpraktijken wordt door de grote hoeveelheden te slachten dieren niet of nauwelijks aan al deze eisen voldaan.

Bij een rituele slacht vindt vaak geen verdoving plaats. De reden hiervoor is dat een verdoving in sommige gevallen onomkeerbaar is, waardoor het dier niet door de slacht maar door de verdoving

³³ Foltz 2006, p. 105.

³⁴ Koran, vertaling in Van Bommel 1993, p. 17. Vergelijk Sahih Muslim 21:4810.

³⁵ Zie bijvoorbeeld het initiatiefwetsvoorstel van de Partij voor de Dieren in verband met het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten (Kamerstukken II, 31 571) en verschillende publicaties in het kader van het Europese DIALREL project, www.dialrel.eu/publications.

³⁶ Het laten uitbloeden is overigens niet typerend voor de rituele slacht, het gebeurt tijdens alle andere slachtingen ook.

³⁷ Dit is in elk geval overgeleverd voor dieren die buiten een slachthuis werden gedood, bijv. Sahih Bukhari 7:67:422 en Sahih Muslim 21:4812. In Sahih Muslim 21:4817 is sprake van ‘any beast’.

³⁸ Al-Kulayni, *Al-Kāfi*, 6:230; geciteerd in Foltz 2006, p. 26, noot 75.

³⁹ Bogaert 2004, 5.2.9.

komt te overlijden. Het eten van dieren die al dood waren voor de slacht is onrein (haram). In sommige islamitische slachterijen worden dieren echter wel bedwelmd voor ze worden geslacht. De mogelijkheid van omkeerbaar verdoven is in principe vastgesteld en Halal Correct pleit daarom voor verdoofd ritueel slachten.⁴⁰ Het dier is dan verdoofd maar nog wel in staat om, mocht het niet geslacht worden, na de verdoving weer bij te komen. Op de juiste manier verdoven zou het ritueel slachten dus niet in gevaar brengen.

Halal: meer dan ritueel slachten

Het islamitische geloof geeft moslims de strikte opdracht om alleen voedsel te eten dat halal is. Dat geldt in het bijzonder voor vlees. Er bestaat geen definitie voor halal, vandaar dat verschillende stromingen en gemeenschappen uiteenlopende ideeën kunnen hebben over wat halal (rein) en haram (onrein) is.

De lijst van onreine producten die de Koran noemt in sūra 5, vers 3 beperkt zich niet tot varkensvlees of niet ritueel geslachte dieren, maar omvat ook vlees van roofdieren (carnivoren), bloed en kadavers. Dit vlees is niet halal (wettig, rein), maar haram (onwettig, onrein) en dus verboden voor moslims.⁴¹ Hier zou het rentmeesterschap van grote betekenis kunnen zijn.

In de praktijk wordt alleen de eis van een rituele slacht toegepast. Foltz concludeert dat gelovigen zich vaak maar deels bewust zijn van wat hun eigen traditie voorschrijft.⁴² Moslims kunnen hier niet op aangesproken worden, aldus dr. Ghaly die zegt dat men niet bij elk stuk vlees na kan gaan of de dieren goed behandeld zijn. Maar als iemand de keuze heeft tussen halal of biologisch halal dan moet een moslim eigenlijk voor het laatste kiezen. Ook imam Mohammed Cheppih zegt dat de moslims geen alternatief hebben zolang er geen biologisch halal bestaat.⁴³

Dierenwelzijn is volgens verschillende geraadpleegde deskundigen ook niet de verantwoordelijkheid van de moslimconsument; alleen degene die het dier slecht behandelt (de boer dus) handelt verkeerd. Het is de vraag of deze interpretatie juist is; Masri stelt, onder verwijzing naar de Koran (5:63), dat handelingen die tot een verboden handeling leiden zelf ook verboden zijn.⁴⁴

Hoe dit ook zij, veel Moslims leggen geen verband tussen het goed behandelen van dieren en het vlees dat op hun bord ligt.

In feite bekommeren moslims zich, ondanks de voorschriften in de islamitische geschriften, niet meer om dierenwelzijn dan andere consumenten. Er is echter wel een kentering te zien. Wereldwijd ontstaan bewegingen onder moslims, die concluderen dat (consumptie)dieren volgens de islam

⁴⁰ De organisatie heeft ook in deze zin gereageerd op één van de eerste drie conceptbesluiten ter invulling van de *Wet dieren*, zie <http://www.internetconsultatie.nl/ontwerpbesluidhoudenvandieren/reactie/76dbbc28-81c7-4db8-8192-d92ed7a24f86>.

⁴¹ Foltz 2006, p. 118, noot 18 (Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam*, 2004).

⁴² Dit wordt bevestigd in de enquête in hoofdstuk 3 en in verschillende DIALREL rapporten (zie noot 35).

⁴³ Zie de interviews met dr. Ghaly en imam Cheppih verderop in dit rapport.

⁴⁴ Masri p. 19/31. Prof. Dr. Jörg Luy refereert in *Halal Religionskonformität als neuer Industriestandard* aan 'het uitgangspunt dat als iets verboden is, alles wat daaraan voorafgaat ook verboden is', DLG Test Lebensmittel 2008/3, p. 20-21 (in te zien via www.dialrel.eu). Ook hij zet vraagtekens bij de 'reinheid' van vlees uit de vee-industrie.

betere levensomstandigheden verdienen. Op de site van Halal Correct heet dit 'Halal in beweging', Foltz besteedt aandacht aan websites en internetfora waar vergelijkbare geluiden te horen zijn.⁴⁵

In Nederland zijn in 2006 de 'Groene Moslims' gestart, een belangengroep die onder meer voor 'biologisch halal' pleit. Het vlees dat nu aan moslims verkocht wordt voldoet volgens hen maar deels aan de voorwaarden van halal. Ook Halal Correct, een certificeringorgaan voor halal vlees, is bezig met biologisch halal vlees. Volgens de heer Ali-Salah van Halal Correct zou halal vlees geen certificaat mogen krijgen als de dieren onmenselijk behandeld worden en sprake is van massaproductie. "Iedere moslim die de Koran leest of naar de moskee gaat weet hier van. Je moet ze alleen wakker schudden. Moslims hebben geen idee hoe het vlees geproduceerd wordt, ze denken dat dieren vrij rondlopen", aldus Ali-Salah.

⁴⁵ 'The traditional forum for heated discussions of Islamic issues was the *madrassa*; today it is the internet', Foltz 2006, p. 145.

De productie van halal vlees in Nederland

Om een beter beeld te krijgen van de productie van halal vlees in Nederland heeft Stichting Dier & Recht de productieketen in kaart gebracht. Ook is gekeken naar de naleving van specifieke regels met betrekking tot halal. Er is navraag gedaan bij slachterijen, islamitische slagers, supermarkten en organisaties die halal vlees certificeren. Vlees van dieren die ritueel zijn geslacht, krijgt het etiket halal. Ritueel slachten gebeurt vaak in slachterijen die daar niet speciaal voor zijn ingericht. Alle slachthuizen staan onder toezicht van de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA). De VWA hanteert echter geen definitie van halal en controleert evenmin de etikettering. Ook het voormalig ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) gaf tijdens een telefoongesprek aan niet te kunnen omschrijven wat halal precies is en aan welke voorwaarden het moet voldoen.

De slachterij

Om na te gaan wat een slachterij precies moet doen om halal vlees te produceren, is telefonisch contact gezocht met tien islamitische slachterijen. Eén bedrijf weigerde mee te werken. Uit de gesprekken met de negen andere slachterijen kwam het volgende beeld naar voren.

Er is geen vastgestelde richtlijn voor de slacht, maar er worden wel rituele handelingen uitgevoerd. Een moslim dient de slacht uit te voeren door middel van een halssnede, waarbij het hoofd van het dier in de richting van Mekka wordt gehouden en van tevoren 'bismillah' (in de naam van God) wordt gezegd. De meeste slachterijen geven aan dat de uitvoerder van de slacht gecertificeerd moet zijn, maar wat die certificering inhoudt is niet geheel duidelijk. Vaak moeten toekomstige slachters onder toezicht van een ervaren slachter een aantal keren een halssnede toebrengen, waarna zij bij goede uitvoering een certificaat krijgen.

Grotere dieren worden afzonderlijk met het mes gedood, er worden geen machines ingezet. Bij kleinere dieren als kippen kan het voorkomen dat alleen de eerste kip ritueel gedood wordt en dat de rest machinaal geslacht wordt⁴⁶, omdat anders het productieproces teveel vertraging op zou lopen.

Met verdoving wordt verschillend omgegaan. Bij zeven van de negen slachterijen is de slacht altijd onverdoofd, want "ritueel slachten is onverdoofd, dat weet iedereen", of "verdoofd slachten is niet halal". Een andere slachterij geeft aan dat slachten zonder verdoving alleen op aanvraag gebeurt. De laatste slachterij weet te vertellen dat de grote dieren (koeien, schapen) wel verdoofd worden maar de kleinere dieren niet. Het zou mishandeling zijn om de grotere dieren met veel geweld tegen de grond te drukken, verdoving is nodig om ze in bedwang te houden.

Op de vraag of de dieren die ritueel geslacht worden een beter leven hebben gehad dan andere dieren antwoorden alle slachterijen dat dit niet het geval is. Er is geen speciaal selectieproces en de dieren komen van dezelfde veehouderijen als de dieren die niet ritueel geslacht worden.

⁴⁶ En dus vermoedelijk *verdoofd* - het is vrijwel uitgesloten dat machinale slacht gebeurt zonder verdoving.

Slagers

Slachterijen leveren het halal vlees vaak rechtstreeks aan de islamitische slagerijen. Om na te gaan wat islamitische slagers precies verstaan onder 'halal' zijn 15 islamitische slagerijen in Amsterdam bezocht. De informatie van de slagers komt grotendeels overeen met die van de slachterijen. Onder halal wordt rituele slacht verstaan, uitgevoerd door een moslim, meestal zonder verdoving. Welke dieren wel of niet verdoofd mogen worden is niet duidelijk, daarover lopen de meningen net als bij de slachterijen uiteen.

Over de levensomstandigheden van de dieren geven alle ondervraagden op één na aan dat er geen onderscheid in levensomstandigheden is tussen vee voor de rituele slacht en ander vee. Men lijkt de vraag wat vreemd te vinden, want "halal heeft daar niets mee te maken". Eén van de slagers zegt wel dat de dieren gezond moeten zijn voor ze geslacht worden. Een ander zegt dat het niets uitmaakt als je een ziek dier slacht. De enige slager die wel stelt dat de dieren een beter leven zouden moeten hebben gehad, weet te vertellen dat moslims de dieren selecteren op bijvoorbeeld voeding of ruimte. Het vlees dat zij verkopen zou afkomstig zijn van dieren die vrij geleefd hebben en in sommige gevallen zelfs van een biologische veehouderij komen. Het is echter twijfelachtig of het ook daadwerkelijk biologisch vlees betreft: biologisch halal wordt in Nederland nog niet in slagerijen verkocht.

Supermarktketens

Van de tien grotere supermarktketens verkopen alleen Albert Heijn en Jumbo vers halal vlees. Op de website van Albert Heijn staat duidelijk aangegeven aan welke criteria het vlees moet voldoen. Deze criteria komen overeen met die van de slachterijen, met als uitzondering dat de dieren allemaal worden verdoofd. Hoogvliet, Dekamarkt, Super de Boer, Coop, Plus, Vomar en Dirk van den Broek verkopen geen halal vlees, C1000 heeft geen antwoord gegeven op onze vragen. Plus heeft ooit wel halal verkocht maar doet dit nu niet meer. Dirk van den Broek verkoopt alleen halal kip uit de vriezer.

Certificering slecht gecontroleerd

Of vlees met recht het etiket halal draagt, hangt geheel af van de integriteit en interpretatie van de slachthuizen. Controle in dit deel van de productieketen komt in Nederland zelden voor. Er zijn wel keurmerken, zoals TQ HCC, maar deze worden verleend voor processen vanaf de slacht.⁴⁷

De wijze waarop de dieren hebben geleefd en hun welzijn speelt nog geen rol bij de toekenning van het etiket 'halal'. Bij het keurmerk Halal Plus (onderdeel van Halal Correct) voor vlees, afkomstig van dieren die op biologische wijze zijn gehouden, wordt wel op dierenwelzijn gelet. Dit keurmerk wordt echter nog niet vergeven omdat er geen biologisch halal op de markt is. Het meeste halal vlees wordt nu op basis van vertrouwen als zodanig verkocht, waarbij een keurmerk volledig ontbreekt. De slager

⁴⁷ Over de algehele onduidelijkheid op dit punt is recent een rapport verschenen getiteld *Hallmarking Halal. The Market for Halal Certificates: Competitive Private Regulation*, door Frans van Waarden en Robin van Dalen, University College Utrecht 2010. Hierin wordt welzijn in algemene zin genoemd (p. 12) en zijn zeker aanknopingspunten te vinden voor nader onderzoek.

en de consument kunnen zich tot geen enkele instantie wenden om te controleren of zij werkelijk halal vlees aangeboden krijgen.⁴⁸

De discussie gaat tot nu toe bovendien vrijwel uitsluitend over de methode van slachten als noodzakelijke voorwaarde. Dit zou voor moslims reden tot ongerustheid moeten zijn. Hun geloof geeft hun de strikte opdracht om alleen voedsel te eten dat halal is. Dat geldt in het bijzonder voor vlees. In de enquête en de interviews wordt de onduidelijkheid weerspiegeld, maar daar staan duidelijke uitspraken tegenover, die onderschrijven dat het anders moet. Dr. Mohammed Ghaly gebruikt de term 'afkeurenswaardig' voor vlees uit de vee-industrie en dat is weliswaar niet hetzelfde als haram, maar het is zeker niet halal.⁴⁹

Casus: Jumbo

Ook Jumbo zegt alleen halal vlees te verkopen van verdoofde dieren. Op 21 september 2010 kondigt de supermarktketen aan dat ze halal vlees gaat verkopen. Maar wat betekent dit in de praktijk? In reactie op een vraag, gesteld via de website van Jumbo, wordt verwezen naar de leverancier Marhaba Food. Een lange weg langs certificerings- en andere instanties volgt.

Marhaba Food stelt per e-mail over halal onder andere:

“Je kunt het vergelijken met biologische landbouw, de dieren moet veel ruimte hebben en de kippen vrije uitloop, de kippen krijgen vegetarisch voer. Het is nu nog niet haalbaar om al het vlees BIO te maken maar wij sluiten niet uit dat dit de toekomst is. Qua diervriendelijkheid ligt BIO het dichtste bij Halal. Onze voorkeur gaat hier dan ook naar uit.

Tevens pleiten wij voor een Europese certificeringsinstantie aangestuurd door de overheid (zoals Skal). Tot nu toe maken wij gebruik van onafhankelijke keuringsinstanties.”

Deze keuringsinstanties zijn Halalcorrect, HIC, Qibla Food Control, HAC en HQC.

Halalcorrect heeft op de website een uitgebreid betoog staan over de vijf vrijheden, hiermee suggererend dat deze de basis vormen van halal.

Verder staat er op de website de volgende tekst:

“Verschillende diersoorten worden voor verschillende doeleinden en in verschillende omstandigheden gehouden. Daarom zijn de regels die zijn gesteld per diersoort verschillend. Halal Correct certification zal onder deze rubriek alle aan dierwelzijn gerelateerde zaken publiceren zodat men dierbewust kan consumeren e.d.”

Op verdere vragen reageert Halalcorrect als volgt:

“Wij verkopen geen dieren of vlees.

Wij certificeren producten slechts op basis van de Islamitische spijswet (halal). Voor antwoorden op uw vragen, verwijs ik u naar PVE, VWA en de ministerie van Landbouw.”

⁴⁸ Volgens de Belgische halal federatie zou 60% van het vlees dat bij islamitische slagers wordt aangeboden niet afkomstig zijn van ritueel geslachte dieren (Het Laatste Nieuws 07-10-2009).

⁴⁹ Zie de interviews verderop in dit rapport.

HIC Halal International Control stelt op haar website geen eisen aan dierenwelzijn. Op een e-mail verstuurd via de website van HIC werd niet gereageerd.

Met Qibla Food Control (QFC) werd een uitgebreide correspondentie gevoerd, zonder dat dit tot veel duidelijkheid leidde. De website van QFC geeft aan dat de handelingen gebeuren in overeenstemming met de Duitse wet. Verder staat er dat dierenwelzijn in de islam waardevol is. Per e-mail wordt aangegeven aan dat de dieren verdoofd en geslacht zijn in overeenstemming met de Duitse wetgeving. De islamitische halal criteria hechten veel waarde aan dierenwelzijn (huisvesting, transport, slacht). Er kunnen echter geen nadere gegevens verstrekt worden.

HAC (Halal Audit Company) heeft op de website staan dat dierenwelzijn heel belangrijk is in de islam. Sterker nog, als het welzijn van het dier in het geding is, mag het niet worden verwerkt als halal. Dieren uit een fokkerij zijn halal, zolang ze niet zijn mishandeld. Mensen dienen duurzaam en respectvol om te gaan met de natuur en het milieu. Op deze manier zorgt men niet alleen voor het milieu maar ook voor zichzelf en de levens van anderen nu en in de toekomst. Op een e-mail werd telefonisch gereageerd door de directeur, die verklaarde dat in beginsel halal minimaal dezelfde eisen aan welzijn dient te stellen als biologisch, maar dat dit nu niet gebeurt. Dit valt moslims niet te verwijten, omdat ze meestal niet op de hoogte zijn. Een groot probleem is het prijsverschil tussen biologisch halal en gangbaar vlees. De directeur koopt zijn kippen zelf bij een boerderij waar de kippen buiten komen en laat ze aldaar ook slachten omdat hij geen vertrouwen heeft in het halal keurmerk.

HQC geeft op de website een uitgebreid betoog over halal en haram vlees, maar zegt daarin niets over dierenwelzijn. Op een vraag via de website is geen reactie ontvangen.

Halal.startpagina.nl, geen certificeringsinstantie maar wel een belangrijke factor in de discussie over de definitie van halal, verwijst naar de Groene Moslims. De Groene Moslims stellen dat halal minimaal gelijk dient te zijn aan biologisch.

Conclusie: een aantal instanties stelt halal (vrijwel) gelijk aan biologisch. Dat zijn Marhaba, HAC en indirect halal.startpagina.nl, terwijl Hallalcorrect daar met de vijf vrijheden in de buurt komt. Drie certificeringsinstanties geven geen informatie over dierenwelzijn.

Er wordt echter vrijwel geen biologisch halal vlees verkocht in Nederland. Het lijkt er op dat er een groot verschil in perceptie bestaat tussen hoe het hoort en hoe het gebeurt. Het vlees dat door Jumbo als halal verkocht wordt, is vrijwel zeker vlees dat alleen ritueel geslacht is, zonder dat er aanvullende eisen aan dierenwelzijn worden gesteld. Dit lijkt in strijd met de uitlatingen en eisen van haar leverancier en aantal van de certificeerders.

De naleving van halal voorschriften in de Nederlandse vee-industrie⁵⁰

In Nederland is, met uitzondering van een initiatief van de Groene Moslims, geen biologisch halal vlees verkrijgbaar. Dit betekent dat de dieren die dit vlees leveren uit de vee-industrie komen. In

⁵⁰ De informatie over dierenwelzijn werd voornamelijk ontleend aan de rapporten *Ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten*, ASG april 2009 en *Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden*, ASG oktober 2007.

deze industrie wordt echter geen rekening gehouden met de voorschriften die de islamitische leer stelt aan de behandeling van dieren, zoals uit onderstaand overzicht blijkt.

Mishandeling

Het mishandelen van dieren wordt op een aantal plaatsen in de islamitische geschriften verboden. In de vee-industrie wordt dieren echter op grote schaal pijn berokkend. Veel vleesrunderen, melkkoeien en kalveren worden op jonge leeftijd onthoofd, soms zelfs onverdoofd, en krijgen nadien geen pijnstillers. Bij legkippen worden snavels geknipt. Bij vogels gaat het vangen, in kratten stoppen en fixeren voor de slacht vaak gepaard met botbreuken, kneuzingen, ontwrichte ledematen en gescheurd spierweefsel.

Jonge dieren weghalen bij de moeder

De Koran schrijft in duidelijke bewoordingen dat jonge dieren op moeten groeien bij hun moeder. De meeste vleeskalveren worden echter direct na de geboorte weggehaald bij de moeder, hetzelfde geldt voor de kalveren die tot melkkoe worden opgefokt. Een deel van de lammeren wordt vroegtijdig van de moeder gescheiden, zoals de rammen uit de melkschapenhouderij. Datzelfde geldt voort de bokjes bij geiten. Alle vogels (eenden, kippen, kalkoenen) groeien moederloos op.

Overbelasting

Veels islamitische geschriften stammen uit een tijd dat er veel lastdieren waren, als ezels en paarden. De islamitische geschriften bieden op tal van plaatsen beschermende voorschriften aan deze dieren. Vertaald naar deze tijd vindt de overbelasting vooral plaats doordat de dieren eenzijdig doorgefokt zijn op productie. Een koe produceerde medio 1970 3500 liter melk per jaar en nu is meer dan 8000 liter gewoon. Overbelasting door het fokken op productie is terug te vinden bij dikbilrunderen waarvan de jongen via een keizersnede geboren worden en die botklachten hebben, kippen die niet meer kunnen staan en omvallen door het gewicht van hun borstspier en hart- en vaatklachten kennen en konijnen waarvan een groot deel door ziektes, selectie en overbelasting vroegtijdig komt te overlijden (tot wel 25% van de dieren). Door de hoge melkproductie doet zich bij melkkoeien een groot aantal gezondheidsklachten voor.

Delen van natuurlijke bronnen

In de tijd van de profeet Mohammed leefden nomaden en dieren gezamenlijk en deelden ze de hulpbronnen. Vee diende, ook uit goed begrepen eigenbelang, goed behandeld te worden. Het delen van bronnen als water, lucht, land en bos is tegenwoordig een utopie, nu eenden zonder water moeten leven, kippen, kalveren en veel runderen opgesloten zitten. Dieren die wel buiten komen, zoals schapen en lammeren, horen van natuurer niet in een weide maar in een meer begroeide omgeving. De mens neemt vrijwel alle natuurlijke hulpbronnen tot zich en het dier kwijnt weg in een schrale omgeving.

Doden van een dier zonder noodzaak

Jaarlijks worden tientallen miljoenen haantjes vergast of versnipperd omdat ze geen commercieel doel dienen. Het doden van dieren uitsluitend om hun huid of vacht is in de islam expliciet verboden. Talloze dieren als konijnen, vossen en wasberen worden echter gedood voor de pels en gedragen door moslims, vaak als bontkraag.

Paren

Voorgescreven is dat het vee in de paartijd moet kunnen paren, maar voor vrijwel alle dieren geldt

dat ze zich door middel van kunstmatige inseminatie voortplanten en dat mannetjes en vrouwtjes op geslachtsrijpe leeftijd niet bij elkaar leven.

Het bovenstaande biedt een beperkt overzicht van de frequent voorkomende overtredingen van de islamitische voorschriften. Deze lijst is uit te breiden met overtredingen van meer algemene normen, zoals zorgplicht en rentmeesterschap. Maar ook uit het bovenstaande, beknopte overzicht valt te concluderen dat de dieren die afkomstig zijn uit de vee-industrie veelal niet volgens de islamitische leer gehouden worden. Het vlees van deze dieren zou dus eigenlijk niet gegeten en het bont niet gedragen mogen worden.

Tussen diersoorten zijn er volgens de ASG rapporten uit 2007 en 2009 over het ongerief bij productiedieren grote verschillen. Kippen, kalkoenen, eenden, konijnen en kalveren hebben een veel slechter welzijn dan melkkoeien, schapen en lammeren. Een moslim kan vanuit dierenwelzijnsoptiek de eerste groep beter mijden en kiezen voor de tweede groep. Schapenvlees en in mindere mate lam en rundergehakt (melkkoe) lijken dus beter bij de voorschriften van halal te passen, maar zelfs daar zijn twijfels, bijvoorbeeld omdat sommige lammeren en de meeste kalveren al vroeg bij de moeder weggehaald worden.

Enquête

Om inzicht te krijgen in het denken van Nederlandse moslims over halal, over vlees in het algemeen en over hun eigen vleesconsumptie heeft Dier & Recht in de regio Amsterdam een enquête afgenomen onder 104 willekeurige Marokkaanse en Turkse moslims (zie bijlage).

Van de respondenten hadden 55 een Turkse achtergrond en 49 een Marokkaanse. De groep bestond uit 50 mannen en 54 vrouwen, variërend in leeftijd van 15 tot 70 jaar.

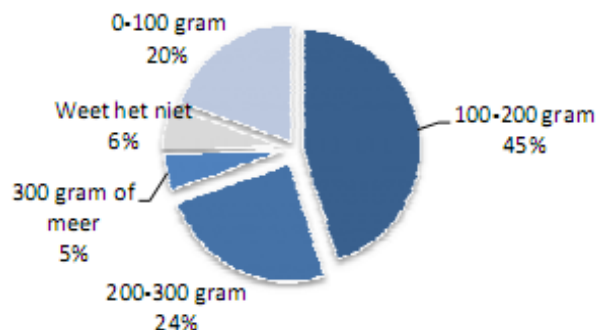
De respondenten is gevraagd wat zij onder 'halal' verstaan en of zij erop vertrouwen dat het vlees dat zij eten ook werkelijk halal is. Ook werd gevraagd naar de bekendheid met biologisch vlees (het bestaan ervan en de kenmerkende verschillen met gangbaar vlees) en of zij bereid zouden zijn om biologisch vlees te kopen. Tenslotte zijn enkele vragen gesteld over de eigen opvattingen over dierenwelzijn en de eigen vleesconsumptie.

De enquêtes zijn afgenomen op verschillende plekken in Amsterdam, waaronder islamitische winkels, gebedshuizen en een universiteit. Een groot deel van de enquêtes is persoonlijk aan de respondenten uitgedeeld. Ongeveer 15% van de vragenlijsten is op internet ingevuld. De statistische berekeningen zijn uitgevoerd door de afdeling psychologische methodeleer van de Universiteit van Amsterdam.

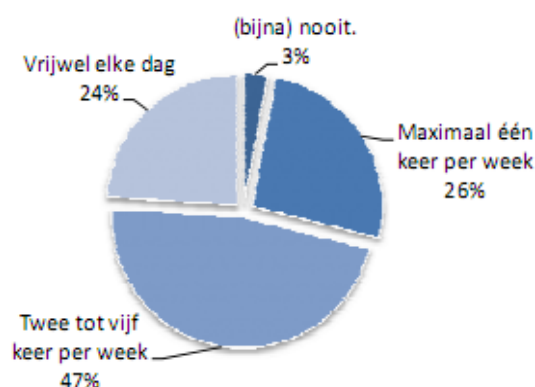
Vleesconsumptie onder moslims

Het grootste deel van de respondenten (45%) geeft aan 100 tot 200 gram vlees per dag te eten. De groep mensen die per dag het meeste vlees eet, is in veel gevallen ook de groep die het vaakst vlees eet: van de 24% van de ondervraagden die aangeeft elke dag vlees te eten, eet meer dan de helft ook meer dan 200 gram vlees per dag.

Hoeveel gram vlees eet u op dagen dat u vlees eet?

Hoe vaak eet u vlees?

De respondenten geven in 60% van de gevallen aan dat zij vlees eten gezond vinden. Voor een groep van 27% is vlees daarnaast een vast onderdeel van de maaltijd. Tegelijkertijd zegt 26% dat zij vinden dat men minder vlees zou moeten eten. Slechts 4% van de mensen vindt dat de vleesproductie slecht is voor het milieu. Vlees eten hoort volgens 18% bij de islam.

VRAAG 9: Welke bewering over vlees is volgens u van toepassing?				
	totaal	Leeftijdscategoriën		
		15-30	31-50	50+
Vlees eten is gezond	60%	58%	66%	#
Vlees is een vast onderdeel van mijn maaltijd	27%	31%	24%	#
We zouden minder vlees moeten eten	26%	17%	41%	#
Vlees eten hoort bij de islam	18%	17%	17%	#
De productie van vlees is slecht voor het milieu	4%	5%	3%	#

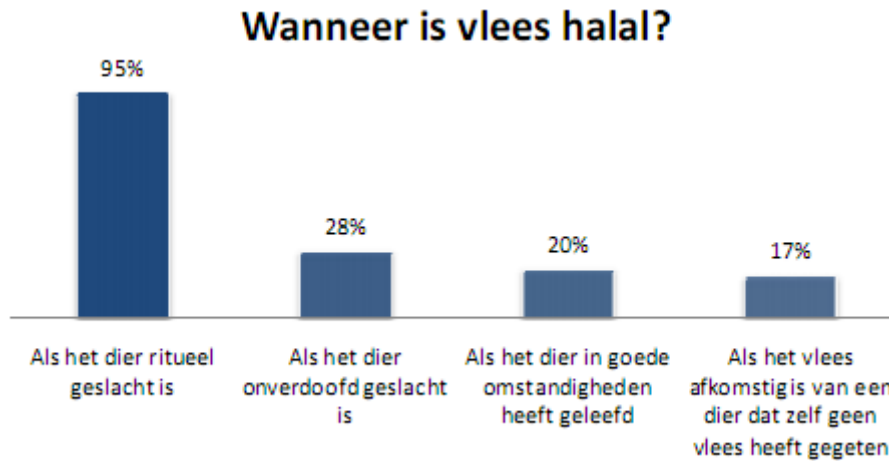
Kennis en consumptie van halal vlees

Bijna alle respondenten (88%) zeggen vrijwel altijd halal vlees te eten. Het overgrote deel (90%) koopt dit vlees bij de islamitische slager. Tweederde van de ondervraagden gaat er helemaal vanuit dat dit vlees ook werkelijk halal is. Een derde twijfelt wel eens, maar nog geen 10% van deze groep vindt deze twijfel ook vervelend. De anderen geven aan, zich er niet zo mee bezig te houden.

VRAAG 5: Heeft u er vertrouwen in dat het vlees ook echt halal is?					
	totaal	Marokk.	Turk	man / vrouw	
				man	vrouw
Ja	69%	71%	61%	60%	72%
Ik twijfel maar ik houd me er niet zo mee bezig	24%	22%	25%	30%	17%
Ik twijfel en vind dit vervelend	10%	6%	14%	10%	9%
Ik vertrouw het helemaal niet	1%	2%	0%	0%	2%

'Halal' betekent voor vrijwel alle respondenten (95%) vlees dat afkomstig is van dieren die ritueel geslacht zijn. In 28% van de gevallen voegt men daar aan toe dat het dier onverdoofd geslacht moet zijn en 20% vindt dat de dieren een goed leven moet hebben gehad. Vooral moslims die twijfelen aan

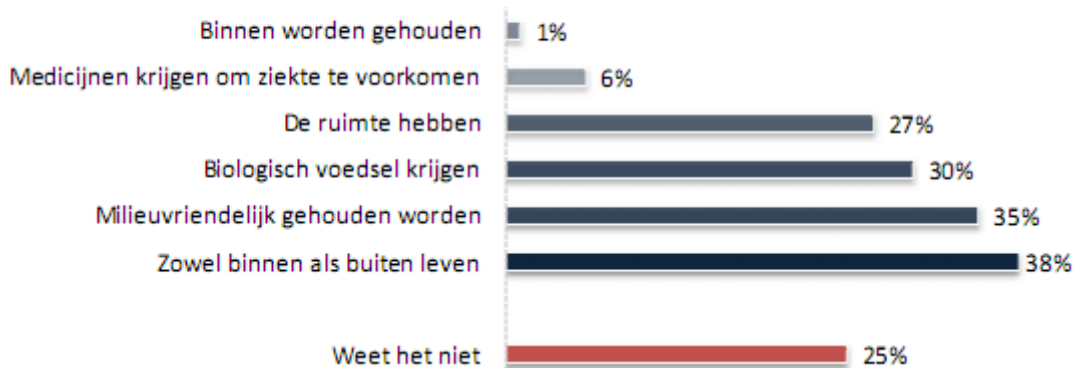
de betrouwbaarheid van als halal verkocht vlees en die deze twijfel vervelend vinden, noemen een goed leven als onderdeel van halal. Het lijkt er dan ook op dat de meest kritische respondenten ook de meeste kennis hebben over halal.

Kennis en consumptie van biologisch vlees

Waar de term 'biologisch vlees' voor staat, is veel van de ondervraagde moslims niet bekend. Een kwart geeft aan helemaal niet te weten wat biologisch is en vrijwel niemand kan de biologische veehouderij volledig omschrijven. Van de ouderen zegt 64% niet te weten wat biologisch vlees is, tegen 14% van de jongeren. In de leeftijdsklasse van 15 tot 30 jaar wordt biologisch vlees ook veel vaker geassocieerd met het milieuvriendelijk houden van dieren.

Wat is biologisch vlees volgens u? "Vlees van dieren die..."

VRAAG 7: Wat is biologisch vlees volgens u? Vlees van dieren die...

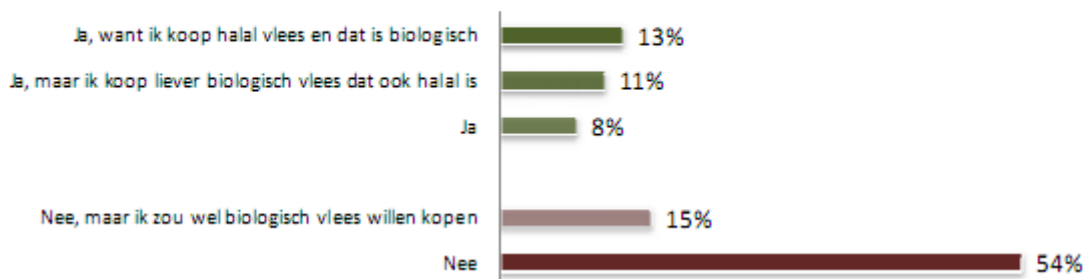
	Leeftijdscategoriën		
	15-30	31-50	50+
Binnen worden gehouden	2%	0%	0%
Medicijnen krijgen om ziekte te voorkomen	5%	10%	0%
De ruimte hebben	36%	17%	7%
Biologisch voedsel krijgen	29%	41%	7%
Milieu vriendelijk gehouden worden	46%	28%	7%
Zowel binnen als buiten leven	42%	35%	29%
Weet het niet	14%	28%	64%

De verwarring over het begrip 'biologisch' blijkt ook uit de antwoorden op de vraag of men wel eens biologisch vlees koopt. Een derde van de ondervraagden geeft aan biologisch vlees te kopen terwijl tegelijkertijd bijna 90% zegt altijd halal vlees te kopen. Biologisch halal vlees is echter nog nauwelijks verkrijgbaar in Nederland. Er is een groep (13%) die in de veronderstelling verkeert dat halal vlees altijd biologisch is. Het lijkt er dus op dat men uitgaat van de onjuiste veronderstelling dat dieren die volgens de voorschriften geslacht worden, ook (deels) onder biologische omstandigheden hebben geleefd.

Opvallend is wel dat de ondervraagden die zelf zeggen biologisch vlees te kopen, ook vaak een redelijk beeld hebben van wat biologisch inhoudt.

Er is ook gevraagd naar de interesse in biologisch halal. Een groep van 15% zegt best biologisch te willen kopen, mits het vlees daarnaast ook halal is. Vooral jongeren hebben interesse in biologisch halal (20,3%). Van de groep 50-plussers is niemand bereid om biologisch halal te kopen.

Koopt u wel eens biologisch vlees?

Dierenwelzijn belangrijk voor moslims

Van de ondervraagden geeft 86% aan dierenwelzijn belangrijk tot zeer belangrijk te vinden. Dierenwelzijn wordt echter niet in verband gebracht met de vleesconsumptie. Bijna een derde van de ondervraagden geeft namelijk aan niet te weten wat biologisch vlees inhoudt. Er is ook geen verband gevonden met het wel of niet kopen van vlees.

Een goed leven voor dieren betekent volgens de meeste respondenten dat dieren in gezondheid moeten leven: 79% kiest voor deze antwoordmogelijkheid. Andere antwoorden zoals vrij zijn van stress of pijn, worden in veel mindere mate gegeven.

Mensen uit de jongste leeftijdscategorie kiezer echter minder nadrukkelijk voor gezondheid. Dit element wordt nog steeds belangrijk gevonden (in 67,8% van de gevallen), maar het percentage dat voor een respectvolle behandeling kiest zit hier heel dichtbij (66,1%). Jongeren hebben dus een gevarieerder beeld van een goed leven voor dieren.

VRAAG 11: Hoe ziet een goed leven voor deze dieren er volgens u uit?			
	Leeftijdscategoriën		
	15-30	31-50	50+
het dier moet vrij zijn van stress	34%	55%	29%
Het dier moet het natuurlijke gedrag kunnen vertonen	44%	52%	36%
Het dier moet vrij zijn van pijn	59%	59%	29%
Het dier verdient een respectvolle behandeling	66%	62%	36%
Het dier moet in gezondheid leven	68%	93%	93%

Een zeer groot deel van de ondervraagden, 82%, vindt dat de mens verantwoordelijk is voor dieren. Dit komt overeen met de beginselen in de Koran.

In islamitische geschriften komt men de gedachte tegen dat mensen en dieren gelijk aan elkaar zijn. 19% van de ondervraagden is het hier mee eens. 16% vindt de mens zonder meer belangrijker dan het dier.

Relatie tussen mens en dier:

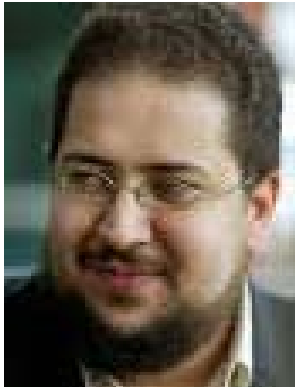
Opvallend bij de beantwoording van deze vraag is dat 26% van de Marokkanen vindt dat mensen en dieren gelijk aan elkaar zijn, tegen slechts 12% van de ondervraagde Turken.

Ook bij sommige andere vragen was er tussen Turken en Marokkanen een duidelijk verschil op te merken in de beantwoording. Bij de vraag of men er vertrouwen in heeft echt halal vlees te kopen gaf 39% van de Turken aan te twijfelen. Dit percentage is een stuk hoger dan bij de Marokkanen, waarvan 27% twijfelt. Ook blijkt dat Turken hier vaker mee zitten (14%) dan Marokkanen (6%).

De kennis over biologisch vlees verschilt ook: 35% van de Turken zegt niet te weten wat 'biologisch' vlees inhoudt, tegenover 16% van de Marokkanen.

Interviews

Uit de enquête is het beeld naar voren gekomen dat verreweg de meeste moslims er blindelings op vertrouwen dat het vlees dat zij kopen halal is, maar eigenlijk nauwelijks weten wat dit in de praktijk betekent. Dertien personen⁵¹ waren bereid om mee te werken aan diepte-interviews, zodat wij de bevindingen uit de enquête in context konden plaatsen. Zij vormen een gevarieerd gezelschap. Hieronder zijn de belangrijkste passages uit de interviews weergegeven:

Mohammed Cheppih, oprichter en imam Poldermoskee: *“Je kunt wel stellen dat een moslim vlees dat afkomstig is van dieren die niet goed zijn gehouden, niet mag eten.”*

Imam Cheppih heeft nog nooit gepreekt over dierenwelzijn. Toch leeft het onderwerp wel onder imams, weet hij. Hij heeft al verschillende preken over het onderwerp meegemaakt. Van gelovigen krijgt hij ook wel regelmatig vragen over halal, maar echt diep gaat dat niet. “De meest gangbare vraag is of iemand bij de McDonald’s kan eten.”

Dierenwelzijn is volgens Cheppih enorm belangrijk binnen de islam. Het dier is geschapen om het leven op aarde in stand te houden. Mensen en dieren zijn in de ogen van God gelijk. “Dieren zijn eigenlijk zelfs beter dan mensen. Zij hebben geen denkvermogen dus kan je ze ook niets kwalijk nemen. Bij mensen kan dat wel.” De groep mensen die echt kennis heeft van het geloof is volgens hem heel klein. “Veel mensen leven alleen op hun instinct. Ze denken niet verder na.”

De regels die Stichting Dier & Recht in dit rapport aanhaalt aangaande de levensomstandigheden van dieren, staan volgens Cheppih letterlijk in de geschriften. Aan deze regels moet elke moslim zich volgens hem houden. “Een goed leven voor dieren zou je wel als een voorwaarde kunnen stellen om geslacht te worden.” Volgens hem is het voor consumenten moeilijk na te gaan of een dier een goed leven heeft gehad. Het is ook niet hun verantwoordelijkheid: alleen degene die het dier de slechte behandeling aandoet (in dit geval de veehouder) zal daarvoor door God gestraft worden, zo beschrijft de Koran. Veel van het halal vlees dat nu in de schappen ligt zou je haram kunnen noemen. Maar: nood breekt wet. Er is nog geen biologisch halal, dus mensen moeten wel halal vlees uit de intensieve veehouderij eten. “Je kunt niet zeggen dat al het halal vlees dat in de schappen ligt niet halal is, als je niet weet hoe het er bij de veehouderijen aan toe gaat. Maar je kunt wel stellen dat als de veehouderijen het dier niet volgens de islamitische regels verzorgen, dit vlees niet halal is.”

Cheppih is geen groot voorstander van verdoofd slachten. Hij heeft wel eens een omkeerbare verdoving meegemaakt, maar hij is toch bezorgd dat de schok die de dieren krijgen de dood tot gevolg heeft. Ook is de rituele slacht volgens Cheppih juist bedoeld om het dier zo min mogelijk te laten lijden. Hij twijfelt echter of verdoofd slachten minder pijnlijk is dan onverdoofd slachten.

⁵¹ De interviews zijn in april/mei 2010 afgenomen bij deskundigen en moslimconsumenten. Van deze laatste groep is uit privacy overwegingen de achternaam weggelaten. De naam Ali is om dezelfde reden gefingeerd.

Dat maar weinig moslims weten wat biologisch vlees is, verbaast hem niet. “Heel weinig mensen weten hoe dieren hier in Nederland gehouden worden.” Veel Marokkanen kennen als voorbeeld alleen Marokko, waar dieren veel beter leven. Maar als er meer aandacht komt voor de levensomstandigheden van dieren, zullen zeker jongeren zich dat aantrekken. Cheppih is een groot voorstander van biologisch vlees. “Als biologisch halal vlees op de markt komt kun je een punt bereiken waarop je kunt stellen dat moslims alleen biologisch halal mogen eten.”

Moslims zouden volgens hem ook minder vlees moeten eten. Hij waarschuwt echter dat een dergelijke bewustwording langzaam zal gaan. Gelovigen kan niet zomaar iets worden opgelegd, ze moeten er ook zelf van overtuigd zijn.

Osman, Turkse moslim: *“Ik was als kind een keer kippen aan het bekogelen en toen vertelde mijn familie dat dat niet mag. God zal je daarvoor straffen.”*

Osman eet vrijwel dagelijks veel vlees. Hij eet zowel halal vlees als gewoon vlees. Dierenwelzijn is een onderwerp waar hij zich niet zo druk om maakt. Als hij vlees koopt staat hij niet stil bij het leven van het dier. Wel vertelt het geloof hem dat men goed met dieren om moet gaan. Je mag ze dus niet mishandelen. Wat betreft halal vlees denkt hij dat de levensomstandigheden van dieren ook een rol spelen. Halal vlees komt volgens hem waarschijnlijk niet van dieren die wettig gehouden worden, maar dat is de verantwoordelijkheid van de veehouder en niet van de koper.

Yasmine el Ksaihi, voorzitter Poldermoskee: *“Voorheen konden mensen de smoes gebruiken dat ze niet aan ritueel geslacht vlees konden komen en daarom gewoon vlees aten. Nu is het overal te koop en kunnen ze dit excuus niet langer gebruiken.”*

El Ksaihi eet zelf altijd halal vlees. Ze heeft het gevoel dat het beter voor haar is, omdat het vlees gezegend is. Hoewel ze wel zegt dierenwelzijn belangrijk te vinden, geeft ze ook aan dat ze er tijdens het kopen van vlees niet mee bezig is hoe het dier heeft geleefd. De stap naar biologisch halal vlees zou ze alleen maken als ze daar niet te veel moeite voor hoeft te doen en het niet te duur is. Dierenwelzijn is volgens El Ksaihi geen belangrijk gespreksonderwerp onder moslims. Ze kan zich één imam herinneren die een keer iets over het onderwerp heeft gezegd. Als men zich er al druk om maakt dan is dat meestal tijdelijk, naar aanleiding van iets in het nieuws of op televisie waarmee ze geconfronteerd zijn. Wat haar betreft is dat ook logisch, ritueel slachten is verplicht maar voor de dieren zorgen niet.

Hasna, Marokkaanse moslim: *“Als ik het bij de islamitische slager koop is het niet mijn verantwoordelijkheid als blijkt dat het vlees niet echt halal is.”*

Hasna is zich bewust van de slechte levensomstandigheden van veel dieren. Zij vindt dit ook erg, volgens haar geloof horen dieren goed behandeld te worden. Het geloof speelt een zeer belangrijke rol in haar leven. Dit lijkt af en toe te botsen met haar wensen wat betreft dierenwelzijn. Zo vindt ze verdoofd slachten beter als het minder pijnlijk is voor het dier, maar onaanvaardbaar als het geloof het niet toelaat. Ook zou ze wel biologisch vlees willen eten, maar alleen als het ook halal is. Ze vindt dat ze minder vlees zou moeten eten, het is ongezond en slecht voor de lijn. Helemaal stoppen met vlees eten kan echter niet, want tijdens het Offerfeest is het volgens haar verplicht om vlees te eten.

Ali, Turkse moslim: *“Als er biologisch halal was zou ik dat wel kopen. Ik koop nu liever biologisch vlees dan halal. Dat smaakt ook zoveel lekkerder.”*

Ali eet geen varkensvlees maar eet wel niet-ritueel geslacht vlees. De levensomstandigheden van het dier hebben volgens hem niets te maken met halal. Wel is hij van mening dat het geloof hem voorschrijft dieren te respecteren. Hij vindt zelf dat dieren in goede omstandigheden moeten leven en eet daarom ook biologisch vlees of scharrelvlees. Daarnaast is hij van mening dat voor God mens en dier gelijk zijn.

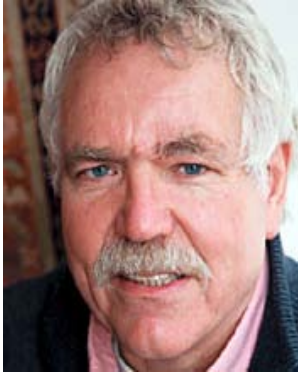

Dr. Mohammed Ghaly, universitair docent islamitische studies
Universiteit Leiden: *“Het is onderdeel van het geloof dat je goed bent voor andere schepsels. Niet alleen voor mensen maar ook voor dieren.”*

Dierenwelzijn speelt volgens dr. Ghaly binnen de islam een belangrijke rol. Je gedrag ten opzichte van dieren bepaalt mede of je wel of geen goed mens bent. Het is volgens het islamitisch recht verboden om een dier slecht te behandelen. Vlees uit een industrie waarin geen aandacht is voor dierenwelzijn noemt Ghaly dan ook ‘afkeurenswaardig’. Het eten van dit vlees is echter niet verboden als het wel ritueel geslacht is. Er zullen ook geleerden zijn die zeggen dat vlees van onwettig gehouden dieren haram is, maar dit is de minderheid, denkt hij. Er is echter wel een beweging gaande waarin dierenwelzijn steeds belangrijker wordt.

Consumenten kunnen, aldus Ghaly, niet bij elk stuk vlees nagaan of het van dieren komt die goed behandeld zijn of niet. Maar als je iemand een keuze geeft, dan moet men wel de goede keuze maken. Als er dus biologisch halal op de markt komt zouden mensen hier eigenlijk wel voor moeten kiezen.

In de toekomst zal halal volgens Ghaly waarschijnlijk steeds meer betrokken worden op de levensomstandigheden van de dieren. Om dit proces te versnellen moet er volgens hem in de moslimgemeenschap eerst meer bewustwording komen wat betreft de intensieve veehouderij. Over het verdoven van dieren voor de slacht is Ghaly ook positief. Als de dierenartsen duidelijk kunnen maken dat omkeerbare verdoving mogelijk is, denkt hij niet dat iemand in de moslimgemeenschap hier op tegen is.

Ruud Peters, hoogleraar Arabische taal en cultuur UvA: *“Kippen leven meestal niet in heel goede omstandigheden. Je zou hun vlees daarom haram kunnen noemen.”*

Er is veel aandacht voor dierenwelzijn in de Koran, formeel gezien zijn mensen verantwoordelijk voor de zorg voor dieren. Maar in de praktijk komt hier maar weinig van terecht. Volgens Peters is de Koran betrekkelijk vaag in de formulering, het is allemaal afhankelijk van de wijze waarop je de teksten interpreteert. Maar feit is wel dat dieren een goed leven moeten hebben gehad. De omstandigheden van met name kippen zouden daarom redelijkerwijs haram genoemd kunnen worden.

Sevim, Turkse moslim: *“Het is hetzelfde als een diepvriespizza bij de supermarkt waar dan steenoven op staat. Dat is toch ook niet waar. Maar voor moslims is het gemakkelijk om ervan uit te gaan dat als er halal op staat, het ook halal is.”*

Sevim heeft niet veel affiniteit met de regels die vanuit het geloof zijn opgelegd als het gaat om vleesconsumptie. Ze eet varkensvlees en geen halal. Zij vertrouwt er ook niet op dat het vlees dat als halal verkocht wordt echt halal is. Ze vindt het naïef dat anderen dat wel zomaar geloven. Ze vindt het wel belangrijk dat dieren een zo natuurlijk mogelijk leven hebben gehad. Ze koopt echter geen biologisch vlees want ze vertrouwt er niet op dat het echt biologisch is. Dierenwelzijn vindt ze wel belangrijk, maar niet belangrijk genoeg, want “anders was ik wel vegetariër geweest”.

Farid Tabarki, onderzoeker en presentator: *“Vlees speelt een belangrijke rol binnen de islamitische gemeenschap. Het bepaalt je status.”*

Tijdens zijn onderzoek onder Turkse en Marokkaanse moslims heeft Tabarki nooit iets gehoord over regels aangaande dierenwelzijn. Men maakt zich ook niet zo druk over het feit of vlees halal is, het gaat erom iets te kopen waar halal op staat. Het is meer uiterlijk vertoon dan een overtuiging van binnenuit.

Tabarki weet niet wat er over dierenwelzijn in de geschriften staat. De meeste moslims weten volgens hem niet wat er in de geschriften staat. “De moslim die de Koran heeft gelezen, moet ik nog tegenkomen.” Maar de regels voor halal zijn er wel juist voor de dieren. Het is een manier van respect tonen. Ook de slacht zelf vindt hij een vorm van respect. Dieren machinaal doden is wat anders dan alle dieren apart zelf doden, het zorgt voor een hechtere band.

Turken en Marokkanen weten volgens Tabarki niet wat biologisch is, omdat ze er niet mee in aanraking komen. Ze doen hun inkopen voornamelijk bij goedkope Turkse of Marokkaanse winkels die dit niet verkopen. Het is hen dan ook niet echt aan te rekenen dat ze maar weinig vragen stellen over de herkomst van hun vlees.

Mohammed Benzakour, columnist en lijstduwer Partij voor de Dieren: *“Een echte moslim zou tegen de vee-industrie moeten zijn. De islam heeft respect voor dieren, maar in de vee-industrie kan het niet respectlozer.”*

Eigenlijk vindt hij dat iedereen biologisch vlees zou moeten eten, zeker moslims. Maar hij doet het zelf niet, omdat hij ook halal wil eten en hij dat toch nog belangrijker vindt. Hij is daar echter niet heel strikt in, als hij uit eten gaat eet hij ook ander vlees. Alleen varkensvlees eet hij echt niet. Mohammed is een bewuste vleesverminderaar en eet hoogstens drie keer in de week vlees. Hij denkt dat moslims wel moeite zouden hebben met het overschakelen op biologisch halal. “Halal is een regel en biologisch is een idee, een abstract ding.”

Ben Ali-Salah, Halal Correct: *“Wij hebben van God de hersenen, de moraal en de instrumenten gekregen om goed te doen. Als je daar niet goed mee omgaat word je gestraft, ben je geen goed mens.”*

Als het aan Ali-Salah ligt zou halal geen halal mogen heten als de dieren onmenselijk behandeld worden en er sprake is van massaproductie. Alleen biologisch gehouden dieren voldoen volgens hem aan de voorwaarden van halal. Iedereen die zich in het geloof verdiept, zou dit volgens hem kunnen weten. Zijn organisatie Halal Correct is dan ook voor bedwelmd slachten, dit past prima binnen de voorschriften van de islam. Hij kan zich er erg boos over maken dat bij de overheid alleen wordt gepraat over onverdoofd slachten, terwijl er genoeg islamitische slachterijen zijn die wel verdoven.

Ben Ali-Salah is nu bezig met het opzetten van het keurmerk Halal Plus, waarbij de dieren uit de biologische veehouderij komen. Hij hoopt dat moslims meer kennis krijgen van de voorschriften over dierenwelzijn in de islam, zodat in de toekomst halal vlees alleen wordt gecertificeerd als de dieren biologisch gehouden zijn.

Taoufik, Marokkaanse moslim: *“Mijn ouders eten ook geen halal vlees. Ze zijn er nooit zo strikt op. Daarnaast interesseert het me ook niet zo.”*

Taoufik koopt soms halal, soms niet. Varkensvlees is wel echt verboden vindt hij. Hoewel hij de islamitische geschriften nooit heeft gelezen, heeft hij van zijn familie altijd geleerd goed met dieren om te gaan. Hij vindt dat dieren een goede behandeling verdienen en even gelukkig als mensen mogen zijn. Hij koopt af en toe, als het niet te duur is, biologisch vlees.

Conclusies en aanbevelingen

Halal heeft een slechte naam in Nederland, omdat het meestal geassocieerd wordt met onverdoofd slachten. Maar in beginsel heeft de islam een diervriendelijke leer, waarin respect voor het dier - tijdens de slacht, maar ook tijdens het leven - van groot belang is. Als de moslimgemeenschap de traditionele voorschriften consequent zou toepassen op het welzijn van dieren in de veehouderij, zou halal vlees moeiteloos voldoen aan de standaard van de biologische veehouderij of zelfs nog verder gaan.

Uit de enquêtes en interviews die voor dit verkennend onderzoek zijn afgenomen blijkt dat de realisatie van deze cultuuromslag op enkele theoretische en praktische hindernissen stuit.

Dat aan het begrip 'halal' meer dierenwelzijns-eisen zijn verbonden dan die tijdens de slacht, is niet algemeen bekend. De islamdeskundigen die wij de omstandigheden in de Nederlandse vee-industrie voorlegden, kwamen zonder uitzondering tot de conclusie dat deze onverenigbaar zijn met de voorschriften over dierenwelzijn binnen de islam. Het vlees dat in Nederland verkocht wordt als halal is wel afkomstig van dieren die ritueel geslacht en in die zin rein zijn - maar de levensomstandigheden van de dieren maken het afkeurenswaardig. Een imam die wij consulteerden concludeerde zelfs dat dit halal vlees feitelijk gezien haram (onrein) is. De enige reden waarom het eten van dit vlees toch geoorloofd is, is dat er geen biologisch halal vlees verkrijgbaar is in Nederland.

De gemiddelde moslim in dit onderzoek is niet bijzonder betrokken bij de manier waarop zijn vlees wordt geproduceerd. Er worden twee ingesleten regels gevolgd: geen varkensvlees, wel ritueel geslacht. Voldoen aan deze leefregels lijkt betrekkelijk eenvoudig: 90% van de moslims koopt vlees bij de islamitische slager, waarbij men er vanuit gaat dat het vlees dan vanzelfsprekend halal is. Van welke dieren het vlees afkomstig is en onder welke omstandigheden die dieren hebben geleefd, is nauwelijks van belang. Men gaat er vanuit dat het etiket halal inhoudt dat dieren een goed leven hebben gehad (12,5% denkt dat halal ook automatisch biologisch betekent) of men denkt er helemaal niet over na. De kennis over de Nederlandse vee-industrie en het biologische alternatief is dan ook gebrekkig. Veel ondervraagden voeren juist dit gebrek aan kennis op als reden dat er onder moslims zo weinig aandacht is voor dierenwelzijn en vleesconsumptie.

Daar komt nog bij dat de individuele moslim zich nauwelijks verantwoordelijk voelt: als de slager zegt dat het halal is en dat blijkt niet zo te zijn, dan is dat niet de verantwoordelijkheid van de consument. Omdat in Nederland nog geen biologisch alternatief voor halal vlees te koop is, vindt men net als de deskundigen dat het kopen van het huidige halal geoorloofd is. Toch lopen de ondervraagden niet helemaal weg voor de eigen verantwoordelijkheid: de meerderheid vindt dat moslims biologisch halal vlees zouden moeten kopen, zodra het op de markt komt. Daar wordt wel meteen de kanttekening bij geplaatst dat biologisch wel erg ingewikkeld en vooral duur is en dat dit een reden zou zijn om niet van koopgedrag te veranderen. Zoals een geïnterviewde stelt: 'halal is een regel en biologisch is een abstract idee'.

Omdat er in Nederland ruim een miljoen moslims wonen, zou een door hun geloof ingegeven verandering in het patroon van hun vleesconsumptie voor de dieren in de veehouderij grote voordelen hebben: een beter leven is dan een *voorwaarde* waaraan het vlees voor een grote doelgroep moet voldoen.

Voorlichting aan imams over de barre omstandigheden in de Nederlandse vee-industrie, die vaak in schril contrast staan met de levensomstandigheden van vee in het land van herkomst, kan er mede voor zorgen dat dierenwelzijn en vleesconsumptie onderwerpen van gesprek worden in de moskee. Meer in het algemeen moet in het onderwijs en in de media meer aandacht komen voor de manier waarop wij ons vlees produceren, zodat de kritische moslim ook zelf met vragen kan komen over halal en aan welke voorwaarden het moet voldoen.

Om echt een mentaliteitsverandering teweeg te brengen zal er meer moeten gebeuren dan het simpelweg introduceren van biologisch halal vlees. Moslims moeten meer kennis krijgen van het begrip halal in relatie tot dierenwelzijn. Deze verandering zal alleen tot stand komen als de discussie *binnen* de geloofsgemeenschap op gang komt.

Hoopgevend is dat een groot deel van de jongeren een realistischer beeld van de vleessector in Nederland heeft dan de vorige generaties, en dat zij ook eerder bereid lijken hun eetpatroon te veranderen.

Organisaties zoals Stichting Dier & Recht kunnen aan deze ontwikkelingen bijdragen met rapporten zoals deze, met nader onderzoek naar aspecten van het begrip halal die hier nog niet aan de orde zijn gekomen (zoals de ingrediënten van veevoer) en met voorlichting over hoe het ook kan: initiatieven voor biologisch halal zoals die van Halal Plus en de Groene Moslims kunnen rekenen op onze aandacht en steun.

Verantwoording

Theoretisch kader

De informatie die Stichting Dier & Recht heeft gebruikt voor het theoretische gedeelte van het onderzoek is afkomstig uit primaire en secundaire bronnen. Als primaire bron zijn de Koran en de hadiths gebruikt, waar mogelijk is rechtstreeks geciteerd. Daarnaast is gebruik gemaakt van secundaire bronnen, met name de boeken van Masri en Foltz. Voor hadiths is gezocht in verzamelingen op internet (met name <http://www.usc.edu/schools/college/crcc/engagement/resources/texts/muslim/hadith/>, maar de vindplaatsen komen niet altijd overeen met die in voetnoten in de secundaire bronnen). Voor specifieke verwijzingen zullen wij desgewenst graag verantwoording afleggen.

Een eerdere versie van dit rapport is voorgelegd aan de islamdeskundigen dr. Ghaly en imam Cheppih. Zij herkennen zich in het beeld dat Dier & Recht in de theoretische verkenning heeft geschetst.

Enquête

Dier & Recht is zich er van bewust dat het aantal van 104 respondenten voor de enquête en 13 interviews niet voldoende is om een algemeen beeld te schetsen van de vleesconsumptie van de moslims in Nederland en de manier waarop zij daar over nadenken. Dit onderzoek is dan ook vooral bedoeld als een verkenning.

Ongeveer tweederde van de mensen die we hebben gesproken zit in de leeftijdscategorie tussen 15 en 35 jaar. De groep mensen tussen de 51 en 70 is relatief kleiner. Dit komt doordat veel oudere Turken en Marokkanen weinig tot geen Nederlands spreken en in sommige gevallen ook niet kunnen lezen. Ook de enquêtes vertaald in het Turks en Arabisch losten deze problemen niet geheel op.

Interviews

De interviews zijn gebaseerd op de enquête en zijn vooral bedoeld ter illustratie bij de enquête. Bij het vinden van geschikte interviewkandidaten speelden taalproblemen (en tijdsdruk) een rol. Het gevolg daarvan is dat, naast de deskundigen, alleen twintigers zijn geïnterviewd. De citaten die in het rapport zijn opgenomen geven dus vooral de mening van de jongere, goed Nederlands sprekende generatie weer. Dit zien wij echter niet direct als een nadeel, omdat juist deze groep bereid lijkt om het eigen eetpatroon kritisch te bekijken.

Colofon

Redactie:

Milou A. van der Wolk BSc

Drs. Noor Evertsen

Mr. Hans Baaij

“Vlees eten in de islamitische traditie” is een uitgave van Stichting Dier & Recht. Overname van gegevens uit dit rapport is alleen toegestaan onder vermelding van ‘Vlees eten in de islamitische traditie’, Stichting Dier & Recht 2010. Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.

Stichting Dier & Recht

Telefoon: 020 6109716

www.stichtingdierenrecht.org

info@dierenrecht.org